

Коли ти грієш між своїх долонь,
 З землі піднявши, жолудь випадковий,
 Невже крізь шелест трав і квітів вонь
 Не чуєш ти лісів майбутню мову,
 Птахів тривожний крик і звіря рев?
 Невже не бачиш ти струнких дерев,
 Що з них збудується високі вежі,
 Або човни, що сміло понесуть
 Тебе колись до дальніх узбережжів,
 Де прокладе нащадок горду путь?
 Коли твій нарід лихо поневолить,
 Не кутай скаргами свій рідний край,
 Сховай для засіву насіння голе.
 Дрімає в темній шкаралущі жолудь:
 Погрій в руці його, тули до чола,
 Вслухайся, як росте прийдешний гай.

26. XII. 1938.

Нагалена Королева

LA MONACELLA

(З пам'ятної книжки)

...Відвідуючи Неаполь при своїх археологічних працях, як завжди, я затрималась у донни Кандіди на *via Carracciolo*, де був її невеличкий „родинний пансіон”. Був він вельми скромний, але ж стояв на одному з найліпших місць Неаполя. З вікон відкривався на повну свою широчінь увесь лазуревий пейзаж серпом вирізаної затоки, що її безліч разів оспівали та вималювали поети й малярі всіх країв і всіх народів.

Сама донна Кандіда — вже літня вдова по військовому старшині, як і її старенький брат — священник церкви Сан-Мартіно, були мабуть найліпшими людьми, яких мені в тій добі доводилось здибати в широкому світі...

Минали останні дні пиліпівки. Минали смутні, бо лазурну феєрію*) пейзажу затягла густа заслونا срібного дощу. Кілька день лило вже майже невпинно. А сьогодні це ставало просто таки великою прикрістю. Бо ж милий дон Сальваторе (для „своїх” — скорочено — „дон Торе”) сам запропонував мені небуденну експедицію: на північну мессу *del gallo*, тобто „півнячу” Службу Божу, бо коли вже запліють перші півні, — до неапольських катакомб. Мені здавалось, що я вже трохи знала ті катакомби, з фресками, подібними до помпейських. Але дон Торе тільки добродушно посміхнувся:

— Ту частину підземних ходів, куди хочу вас сьогодні повести, не знають не тільки чужинці, але ж і вельми багато неапольців, що все життя прожили тут.

*) Феєрія (фр.) = чарівна казкова картина. — Ред.

Обличчя милого „парокко” з твердими, різкими лініями профілю, ніби відлите з патинованої бронзи, розяснилось теплим виразом. Але раптом спротивилась донна Кандіда й навіть не дала братові розповісти того, що вже мало злетіти з його уст.

— Чи ж нема в Неаполі аж 260 церков? Падре-брате! Ой, не накликай ти на себе лиха! Наші люд надто вбогий, і надто легко спокушає його диявол.

Побожна вдова правую рукою перехрестила перед собою повітря, лівою ж водночас непомітно виставляла „рогами зложений” другий і пятий палець руки:

— Нехай вже лукавий на роги свої прийме біду та лихо!

Патер Сальваторе лише посміхався. Знав, що ліпше з сестрою не сперечатись, бо ж і найліпша з жінок завжди говорить те саме, що чоловік вже давно й багато разів від неї чув. А все ж таки скромно промовив:

— Сестро! А ти ж знаєш: що таке — злодій? — Звичайнісенький нуждар на бездоріжжі. І, хто багатіший серцем, найподасть йому не холодну милостиню, але теплу руку простягне...

І то було все: більше „парокко” не сказав нічого.

Тим часом день вгасав. Завої дощових серпанків спадали на землю й тонули в ледве порожевілому морі. З тих завоїв півпрозорої імлі вимоталась примарою велетенського праящура і впала праворуч у море довга коса суходолу. Зліва ж — ніби велетень сипнув домиками-кубиками, що лежали на тім місці, куди який упав. Багато докотилось аж до моря. А з-поміж них спиналась до неба вежа замку-фортеці „Кастел’ Ово”... Заповідалась краща погода.

Та ж до північної Служби Божої було ще далеко.

Донна Кандіда поклала ще одно поліно у вогонь ватрану, промовивши до мене по-французькому:

— *En votre honneur!*

Я вдячно посміхнулася до неї, бо знала, що тільки з великої приязні до мене вона ніби погоджується, що і в Неаполі може бути холодно, „як і скрізь на світі”. Для всіх бо пансіонерів-чужинців Неаполь мав бути містом, „до якого ніде на світі нічого подібного красою, підсонням і вигодами нема й бути не може!” Але ж:

— Донна Наталена любить тепло може ще більше, як самі неапольці! — й це була одна з причин її великої ніжності до мене.

Але надворі таки дійсно прояснювалось. Навіть було видно, як причавили Везувій важкі хмари. Причавили, аж не можна було пізнати контурів гори.

— Та ж *signora archeologa* не мусить конче дивитись на Везувій. Адже ж так гарно видно Кастел’Ово... — сперечалась господиня, якій очевидно „діяв на нерви” затяжний дощ. — Тепер там — щоправда — самі касарні, але ж старі часи... Та розкажи ж ти, падре-брате!..

Дон Торе ще перед двома роками був управителем музею при церкві Сан-Мартіно. В пам'яті ж мав не менш легенд, як в його музеї було дорогоцінних памяток старовини.

— Чи бачите, синьоро, ту вежу?.. — немов почав він проповідь з драматичним жестом руки. І, заокруглюючи речення, підбиті дзвінкою латиною, почав згадувати:

— Не падає й не кришиться замок той, хоч давно вже не торкалася його рука майстрів. Сліпі його вікна, мов очі, що виплакали серце своє. Бо ж — скільки бачили, стільки й плакали вони! Тільки ж навряд, щоб хтось приневолив їх пролити стільки сліз, скільки пролила їх там і деінде донна Анна Медіна Челі... Вибач їй, Боже, провини її!..

Наймення цвягнуло мене, неначе вогненным бичем: та ж це — одна з моїх прабабунь чи бабунь! Знову доля посилає мені несподіваний різдвяний дарунок: незнану мені легенду про той рід...

Увійшли молоденькі служниці — Лючета й Пеліна та мовчки поставили замовлені на сьогоднішню пісню вечерю — оливки, хліб і воду. Але не відійшли. Як старий звичай велить неапольцеві й еспанцеві до всякої їжі конче ставити воду, так також з часів, коли ще Неаполем володіли еспанці, затримався й той їхній звичай, що по вечері слуги лишаються з панами при „дружній” розмові, якщо нема гостей. Мабуть в цім звичаї озивався ще відгук римської назви „familia“, що обєднувала збірно не тільки вільних слуг, але ж і всіх рабів, що належали даному домові.

— Так; все мала, чого могла бажати собі людина, засліплена radoщами земного життя, — все мала донна Анна Медіна Челі. Була молода, краси вийнятової, з голосом Сирени і з хистом складати пісні, як самі Музи. Була ж вона дружиною віцекороля неапольського, для якого лишилась до смерти „зіницею ока його”. Молодь поклонялась їй, мов богині... Так; все мала донна Анна! А чи ж мала вона й добре серце?.. За всякими іншими її прикметами цього не шукав у ній ніхто. Сама ж вона цікавилась тим ще менш, як її адоратори.

І от, як нині, надійшли Різдвяні Свята. За тих часів славили їх гучними бенкетами. А вже щодо замку Каstell' Ово, то він не тільки заграв вином, але ж шумів співами, музикою, танками — маврськими й кордовськими. Наприкінці ще грали трагедію. Звичаем, перейнятим від французів, грали в ній не актори, а особи з найвищого товариства — аматори.

Племінниця донни Анни, молодесенька донна Мерседес, що недавно прибула з Еспанії, так чудово „жила” на сцені в ролі християнської бранки, в якій закохався невірний мавр, — що глядачі забули не тільки про дійсність, але... й про саму донну Анну. А це не могло минути так собі, бо ж вона зо свого престолу-крісла легко відчула, що перестає бути осередком думок та ідеалом присутніх. Найгірше ж було те (донна Анна зауважила добре!), що очі лицаря дон Каетано, найшляхетнішого й найкращого з лицарів християнських, що були при дворі, блискали вогкими діамантами. Її у сні не могла собі такого увявити віцекоролева неа-

польська. Бо ж цілком щиро в глибині серця свого — судить самі, чи дуже доброго! — гадала вона, що захоплення дон Каетана чи й усіх інших лицарів може належати виключно їй одній.

І гірко припекла донну Анну образа. Відчула виразно: тільки тоді прийде їй полегша, коли ті блискучі очі, що пронизували донну Мерседес, замкнуться на віки.

Бо відчула образу подвійну, мовляв — і зовнішню, і внутрішню, або ж сказати інак: собі — від інших, і собі — через інших — від себе. Побачила, що хтось з інших може в її присутності зайняти перше місце. І відчула, що їй — дійсно — залежить на комусь, хто стоїть тільки у підніжжя її престолу! І це друге — був ще тяжчий удар: знести його не було можна без помсти.

То ж, коли другого дня в тій он вежі, що й досі благально підноситься до неба, зустрінулись донна Анна і донна Мерседес, — тіточка подала племінниці м'які, мов аксамит, наскрізь проперфумовані рукавички:

— На знак признання вчорашнього тріумфу й на пам'ятку про тіточку...

Мерседес тільки зміряла донну Анну гордим поглядом.

— „Виклик?” — помислила дівчина. — „Добре!.. Як лицар, вона його приймає, бо ж за серце свого вибранця готова стати до бою, хоча б і з цілим світом!”

Але... „стати до бою” не довелося: вже була бита, коли прийняла виклик...

Донна Анна, забавляючись „жіночою альхімією” — виробом перфум та мастей, одночасно цікавилась і таємними рецептами. Знала й ту грізну, за тих часів дуже цінену, безбарвну, без смаку й звagalі невинну на вигляд „водичку” — aqua tophana, що вбивала — згідно з бажанням: за три місяці, за кілька тижнів чи і вмиль. Знала також, як зачарувати смерть противника в запах троянди, в одну половинку бросливи, що доспіває на дереві, та інші речі, що супроти них не міг мати найменшого підозріння той, хто падав жертвою.

То ж, ще новий рік не протривав і один тиждень, як труна з тілом донни Мерседес відпливала кораблем до батьківщини, щоб в Іспанії знайти вічний спокій в родинній гробниці Медіна Челі.

Але не залишилась у Неаполі й донна Анна. Та, ніким не очікувана смерть, „дуже її зворушила”. І не були то лише самі слова. В монастирі Сан-Лібераторе на вершку тієї гори, що спинається над Салернською Затокою, забажала донна Анна перебути перші дні жалоби. Там замкнулася в келії — і в мовчанні. Як до підземної крипти, спустилася духом аж до глибин своєї душі. Шукала там великої розгадки — і не бачила відповіді на низку питань, що вкрали їй спокій.

Чи бажала вона смерті дон Каетана?.. Таки ж він отрутою подвійної образи наповнив її серце! Чому ж тоді за нього заплатила своїм молодим життям донна Мерседес?.. І чому нині не

сум, не жаль за милою дівчиною зо свого роду відчуває донна Анна, лише полекшу... що увільнився шлях від перешкод?

І сталась дивна річ: вже більше світ не побачив донни Анни. Поки жив її чоловік, стати черницею вона не могла: жила як „гостя монастиря”. Та ж і по смерті віцекороля також відмовилась вона від чернечого стану. Не прийняла обличчя, хоч і дуже вмовляла її мати ігуменя.

— Ні, ні!.. Я негідна чернечої рясини! — була постійна й завжди та сама відповідь донни Анни. — Боюсь — призналась на решті, щоб по смерті не стати мені „монахеллею”...

— *La signora archeologa* мабуть знає неапольське вірування?! О, ми — досить дивні християни й католики! Тож нема такого неапольця, щоб не вірив твердо, що ченці й черниці, які вповні дотримують всіх своїх обітниць та всіх приписів правил, — по смерті мають відкриту просту дорогу до раю. Ті ж, що вчинили понад це, — відразу стають святими, хоча б навіть Свята Церква їх офіційно й не канонізувала. Бо ж святих на небі далеко більше, як ми — на землі — можемо собі уявити!.. Зате грішні ченці й черниці стають привидами. І доти не сміють вони підступити до дверей раю, поки вчинками добрими, бодай вже по смерті, не заглядять провин, що допустилися за життя земного. Це тому, що ченцеві не годиться йти до чистилища. Бо ж — таки й справді — не личить те стану чернечому!..

Однак, на жаль, ті примари грішні, замість поліпшуватись, ще й по смерті не цураються вчинків злих. Бо ж диявол має міць велику, а людський дух і від тіла вже звільнений, — ах! — такий він кволий!.. То ж з кожним вчинком лихим така чернеча примара — недобрий дух, що не бажає „зростати”, мусить все маліти, меншати. Найцікавіше ж, що свого вигляду монашого він не втрачає, і таким інколи бачуть його люди. Тому й звать їх живі: — „*l monacelli*“ — „монашчата”...

Ті, хто їх бачив, — а таких є немало! — запевняють, що інколи бувають такі манісенські „монашченятка”, що ледве досягають великості комашинки. І от ці — найгірші, найнебезпечніші, бо ж вони влізуть в кожну щілинку, заховануться під кожним рубчиком одягу, або десь у комірці й просто в ухо нашіптують-намовляють християн на лихе, дияволів на втіху...

Тому і є так багато між убогим неапольським людом таких, що часто і не знають, з чого живий тримається, — так багато є злодіїв, отих „каморристів”, що найбільше пасуться на чужинцях. Але ж — на великий жаль — підмовлені монашчатами та підюжені дияволом, ті вбогі злодюжки часто зводять рахунки й між собою, а тому у нас, в Неаполі, „*la rasulata*“ — удар ножем — завжди на денному порядку!.. Тому так і остереігає вас щоразу сестра Кандіда!.. Тяжко протиставитись монахеллям. Тяжко встергтися їх, бо ж вони — гірші від влізливих мух! Навіть і сила свяченої води не відгонить їх відразу. Бо ж за життя звикли монахеллі її не боятись і перед Святим найменням Христовим — не соромитись. Тільки чисте серце людини побожної, що не відає

заздристи й про своє власне „я” не дбає, може враз відігнати монашат святою своєю молитвою...

Тому то й залишилась, як „гостя монастирська”, донна Анна, як ранений чорний птах в громаді ластівок — чорнобілих сестриць, доживати і до „Вічної Весни” своєї в журливих днях...

Низьким, важким дзвоном віддзвонив по грішній душі донни Анни годинник в ідальні. Віддзвонив і дневі. А нас вернув до дійсності з хвилевої мовчанки.

Лючета витерла попередницею свої надто ще молоді очі, які за п'ятнадцять літ життя в Лазуревім Краю ще не встигли зазнати більших трагедій, як ті, що про них „розповідається” в легендах та в буденних сплетнях. Донна Кандіда, а з нею й дівчата, вийшли з ідальні. Але патер нікуди не поспішав.

— Що ж, і досі стоїть гробниця донни Анни в Сан-Лібераторе? І чи могла б я її побачити? — запитала я.

— Поховано донну Анну в неапольських катакомбах. На її бажання — гробниця її і досі міститься в бічному, вузькому хіднику... За ті бо часи катакомби вже перестали бути кладовищем лише святих. Ховали там навіть тіла страчених і самогубців. „На ліпше товариство я не заслужила” — написала донна Анна в своїй останній волі... По Службі Божій коло її могили згадаємо в цю ніч і всіх тих, про кого більше не памятає світ.

Донна Кандіда верталася до ідальні і зачула останні слова брата. Вона енергійно махнула рукою й додала:

— Принаймні не беріть з собою сережок, перстенів, гаманця. В Неаполі не слід накликати на себе небезпеки!

Дон Сальваторе підвівся зза столу й випростався на цілий свій аж надприродно високий ріст.

„От кому було б тяжко стати „монашатком”! — підкинув мені думку якийсь невидний, мабуть маленький, спокуситель.

— Я на дамських одягах, щоправда, не розуміюсь. Але дуже радитиму, щоб донна Наталена взяла на себе не свій плащ, тільки „манту” Лючети. Та цієї ночі буде саме до речі.

Перед північчю ми двоє немов зійшли зо сторінок Кальдерона. Старий, височенний, трохи зігнутий панотець з однобокою ліхтарнею, сліпою на три сторони, а коло нього для контрасту ще дрібніша моя постать, загублена в рясних фалдах грубої селянської „манти”. Безперечно, при цій композиції я виглядала як нелітня дитина.

Ніч, як на замовлення — чорна, „зловісна”, з холодним вогким вітром та віддаленими схлипуваннями в п'їтмі моря. На вулицях — мов тільки що пройшла моровиця — повне безлюддя. Спочатку зайшли ми по ризи та інші богослужбові речі до колишньої парохії дон Сальваторе, й аж тоді намірились до катакомб.

Було цікаво й трохи тривожно. Здавалось, що це — не реальність, лише якась нова „італійська опера” з переодяганнями, дивними декораціями й не зовсім передбаченим лібретто. Цю не-

передбаченість підкреслив мені вхід. Не був це той офіційно знаний вступ до неапольських катакомб. Але, коли я хотіла спитати, патер вдруге дав мені знак — мовчати, (вперше зробив це, як тільки ми вийшли з колишнього його храму — Сан-Мартіно).

По двох-трьох кроках в цілком темному хіднику нас зупинив тихий, але аж надто виразний шепіт:

— Стати!.. Ні кроку далі! — і з п'ятьми почулось шарудіння кількох пар важких ніг.

„Опера починалась”...

Дон Сальваторе підніс ліхтарню на рівень свого обличчя:

— Та ж пізнавайте, люди Божі!.. Але швидче, бо вже час на мессу.

З п'ятьми виринуло неголене обличчя. За ним — бородата постать. В тьмяному світлі блиснула й враз угасла іскра на лезі ножа, що — певне — вже ховався за чийсь пас.

— Пробачте, дон Торе!.. По правді кажучи, вже й не чекали вас... Така погода...

Широка рука підхопила священика під лікоть:

— Обережно: тут розколена сходинка, а... ще дві ми тільки що вийняли... з обачности... Мусить чоловік хоронитись, як дається...

Височенна патерова постать щільно притиснулася до стіни, пропускаючи мене наперед. І раптом неголене й бородате обличчя відсахнулось від мене. Було перекривлене божевільним жахом.

— Свята Анна! Рятуй мене грішного... Моначелльо!.. — і з тими словами важке тіло гупнуло зо сходів. Саме з тих „обачно вийнятих” сходинок.

З-під стін хідника вчувалось уривчасте дихання, майже — як хропіння схарапуджених коней. Здавалось: дихають чорні, кам'яні стіни...

Дон Сальваторе випростав край свого плаща, що за нього трималась моя рука... Паніка дихнула й мені в обличчя... Але в тій же хвилині віхтик світла з ліхтарні дон Сальваторе пурхнув ясністю мені в лице.

— Не бійтеся, люди Божі. Це — мій міністрант*). Така ж християнська душа, як і ви. Іди, дитино! — підштовхнув мене вперед.

Нас підтримали й ми поплили п'ятьмою в супроводі тіней. Було їх може двадцять, може тридцять тих, що Неаполь в тих часах називав їх — „Братство Святої Анни”...

Були це громадяни з вельми сорокатою біографією, що нею цікавилась — головно поліція...

На старовинному, прикрашеному зеленню та зеленими стьожками вівтарі Св. Анни (як запевняє Неаполь — „Бабуні Господній” завжди особливо люба зелена барва!) вже розсвітили — також зелені — свічки. Падре Сальваторе поклав мені руку на

*) Той, що служить до Служби Божої. — Ред.

плече й легенько натиснув, примушуючи клякнути на передвітарну сходинку. Промовив тихо:

— Мініструватимеш, дитино. Ці бо христіяни — пробач їм Боже! — хіба що тільки „амен” памятають з цілої Служби Божої. Тим часом помолись тут... — і зник за вітварем.

Кілька постатей, загорнених в „правдиво мальовниче” дрантя та золотисту імлу, що розмотувалась від вітварних вогників, посунули за патером. Схилялись на коліна. Били себе в груди. Тихий звук здушеного ридання зірвався з палкого, квапливого потоку шепотіння... Нарешті — тиша...

Дон Сальваторе в білих ризах став перед вітварем. Маленький скляний — „ялинковий” дзвінок в моїй руці, слабесенький, мов голосочок сонного пташеняти — зашепотів на початок Служби Божої...

Здається, ні раніш, ні потім не була я на мессі, щоб відправлялась в акомпаньяменті такого зідхання. Болісними і зворушливими були ті німі, невидні сльози, сльози душі, що не мають форми, падають, не знаходячи слів. Дійсно, тут зідхали душі, що забули вже давно людські молитви й святі слова. Але не могли забути про безмежне милосердя Боже.

Коли, зігнувшись майже до землі, імпровізований міністрант дона Сальваторе дзвонив до Св. Причастя, — голова його не піднеслась вгору: було б нетактом придивлятися до облич покутників....

А при словах:

— „Ось Агнець Божий”... так ясно вчулося: тут присутній Той, хто сходив і до „преісподня землі”. Вуха ж було приготоване вловити слова: „Амінь, амінь, кажу тобі: ще сьогодні будеш зо мною в раю”....

Довго молився по Службі Божій добрий дон Сальваторе, клякнувши на вітварній сходинці. Коли ж ми виходили з каплиці, я запитала пошепки:

— Отче! А де ж гробниця донни Анни?

— Та ж на ній ти клячала всю Службу Божу, дитино моя! — була тиха відповідь.

З-поза рамена священика вихилилась постать одного з тих, що тільки що причащались:

— Достойний падре!.. Най вам Бог заплатить... Дайте — прошу — руку: я доведу вас. А міністрант нехай тримається за ваш плащ... Ліпше бо згасити світло... Чи ж відаєш, хто може його вглядіти?..

Дон Сальваторе здмухнув вогник в ліхтарчику, але мене протиснув наперед. Пітьма замкнулась над нами, як поверхня моря над утопленими... Я чекала.

— Йди, йди просто вперед, дитино моя. Ми — на добрій стежці, — прозвучав особливо ласкавий голос священика з пітьми.

Аж вразив мене своїми ніжними, трохи тремтячими нотками... За хвилинку додав уже не до мене, але до провідника:

— Не турбуйся, сину: я бачу свою путь...

*

Другого дня ми повставали пізніше. Снідали самі з дон Торе.

— Звідки у вас, падре, була така певність, що ми — виходячи звідти, були на певній стежці в такій пільмі? — спитала я, згадавши дивний тон, яким тоді звернувся був до мене священник.

— Я чекав, що ви про те мене питаєте — лагідно відповів падре. — Тільки скажіть мені спочатку ви: чи ж дійсно ви нічого не бачили в тій пільмі?

— Я?... Щоб я щось бачила в пільмі?.. Та ж, падре, я до курйозу нездібна орієнтуватись без світла. Навіть у власній хаті.

Рука дон Сальваторе простяглась через стіл і накреслила знак хреста на моєму чолі.

— Господь в своєму милосердю приховує від вас ласку свою, очевидно, щоб ви не згорділи! Мені ж грішникові відкрив Він очі. Я нераз бачу в церкві біля вас душі з чистилища у вигляді вогничків. Ті вогнички йдуть перед вами й оберігають вас. Отож, тому я й вирішив конче взяти вас із собою на Службу Божу до цього „чистилища на землі”.

Схвильованість немов м'яким крилом затулила мені на хвилинку слух і зір. І ледве чутно проплили слова падре Сальваторе:

— ...є то милосердний вчинок — подати молитву найубогішому з убогих: душі грішника, що всіма забута...

*

Нераз... багато разів у своєму житті пригадувались мені слова предоброго дон Торе. І вірю їм більше, ніж власним своїм очам, що „душ з чистилища” не бачили... Інакше, скільки разів довелось б мені загинути, ступивши на випадково ушкоджені, чи й „навмисне вийняті” — інколи то лише „з обачности” — сходи в катакомбах.... де в пільмі нерідко не бачиш навіть „братії Св. Анни”, між якою так часто доводиться ходити тепер....

Ірина Гузар-Монцібовичева

ЗАБУТІ ДНІ

(Продовження)

Їм минали дні, один скоро, мов стріла, другий поволі, ледве докочувався до кінця. Нарешті надійшла різнобарвна весна. Дерев а й левади вкрилися квітом. Яке радісне почування огорнуло Мороновича, коли побачив завітчані дерева перед вікном. Йому здавалося, що в його серці розгорнувся теж квіт його весни, весни його щастя. Всіх людей міг би сповити своєю приязню. Згадав свою маму, свою дитину, що самотно росла при ній. Трохи